

Катерина Дяченко,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Харківського національного педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

ФЕНОМЕН ЧЕСТІ ЛЮДИНИ Й СОЦІАЛЬНИЙ РИТУАЛ: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснюється філософський аналіз феномена честі людини у взаємозв'язку з ритуальністю: релігійною та соціальною. Досліджуються смисложиттєві поняття-концепти, що детермінують феномен честі та втілюють багатовимірність його смислового поля: антитези "Чесць-Безчестя", концептуальні зв'язки "Чесць-Святість", "Чесць-Милість", "Чесць-Божа Благодать", "Чесць-Віра", "Чесць-Велич".

Ключові слова: феномен честі, Святість, Віра, Милість, безчестя.

Актуальність категорії честі у різних проявах суспільної свідомості сьогодні не викликає сумніву, але феномен честі не має викристалізованої форми, слово "чесць" мало використовується у сучасній вітчизняному науковому та культурному просторі, хоч семантика його осмислюється через інші поняття. Зокрема, у площині філософської антропології чесць визначається як поняття з широкою етимологією: "чтить, почитає, считать" (рос.), що традиційно розглядалося як станове, а його значення глибше розкриває природу справедливості, що "звернена і до живих і до мертвих, до тих, хто вище нас і хто нижче, не тільки до теперішнього, але й до минулого і до майбутнього... це підрахунок і міра того, кому за що і скільки. Чесність - це коли без обману і за заслугами, тобто за чесцю"¹.

У радянській філософії поняття честі розроблялося у межах марксистської парадигми, орієнтованої на відношення між індивідом та колективом, обґрунтовувалося його значення для розвитку держави в цілому. Слід зауважити, що проблема честі людини була дуже актуальною у ті часи, про що свідчать присвячені їй численні праці з теорії честі Архангельського Л.М., Блюмкіна В.А., Дробницького О.Г., Стремякової І.Р., Титаренка А.І., Субтель Ж.О., Шишкіна О.Ф., та ін. Дослідники виводили її з категорії гідності, і нерідко ототожнювали її з останньою.

Основні інтенції сучасної західноєвропейської філософії пов'язані з ціннісним презентуванням честі як універсального структуранта та регулятора людської поведінки, що здійснюється у її взаємодії з поняттями Сором, Божа благодать, Святість. Результати науково-теоретичних досліджень, опубліковані у двох фундаментальних роботах з теорії честі: "Honour and shame, 1965" та "Honour in Anthropology, 1992", містять концепції, презентовані дослідниками з різних дисциплін та національностей, об'єктом дослідження мають феномен честі, який аналізують в межах соціально-антропологічного підходу.

Метою даної статті є дослідження феномена честі у взаємозв'язку із сферою святості, що виявляє себе у релігійних а також соціальних ритуалах.

У сучасній антропології стало більше приділятися уваги символізму та релігії, і західноєвропейські дослідники Дж. Перістіані (J.G. Peristiany), Хуліан Піт-ріверс (Julian Pitt-Rivers), Лерой Ладірі (Leroy Ladurie), Кетрін Лафаж (Cathrine Lafages) намагаються осмислити честь у її взаємозв'язку з феноменом Святості і співвідносять цей аспект з соціальною владою та церковним лідерством. У наш час саме в аспекті честі формується чимало орієнтацій, оскільки вона звернена до духовного світу людини та проблем індивідуальної й колективної долі.

За висловом Дж. Перістіані, “сфера святості – найвища серед усіх відносин, що в середині в кожного індивіда, і людина честі привносить ці почуття в священну сферу. Саме тому існує переконання, що “честь дорожче за життя”². Існує сфера ментальної поведінки, де екстраординарне протистоїть ординарному (звичайному) і де визнана правда стоїть за межами питань, вона непідвладна переконанням, бо знаходиться глибше ніж свідомість – це саме та царина, де виникає почуття честі. Ця сфера знаходиться під захистом божества”, - пише Дж. Перістіані³. Аналізуючи взаємовідносини поняття честі та святості, він приходить до висновку, що сфера честі – за межами практичного розуму, і ритуали підтверджують цей факт.

Зв'язок честі з ритуалом, на думку філософа, маніфестується у церемонії обрядів, які утверджують погодженість дії з тим, “що річ собою являє” (How things are)”, і таким чином фіксують її легітимність. Згідно з цією логікою, ритуал, обряд – це гарант соціального порядку й законності, що підкреслюється честю не тільки у формальній достойності, яка надається в церемонії, але також у значенні вироблення маніфестації для учасника дії.

У цьому аспекті викликає науковий інтерес концепція французького антрополога П'єра Бурдьє (Pierre Bourdieu, 1992)⁴, котрий досліджує обряди “установлення” як основу соціального устрою, що є актом суспільної магії (наприклад, посвята в лицарі, надання будь-якого стану, чину). Кожен обряд веде до узагальнення умовних обмежень. Це спроба спростувати умовність і представити обмеження вірними та природними. Тож, коли індивідууму надається той чи інший титул, чин, сан (наприклад, єпископ президент, студент тощо), йому надається честь цього звання, яка чітко окреслює сферу дозволеного і підтримує моральнісний рівень індивіда.

Символічна сила обряду – це сила, що діє в реальності через уявлення про реальність. Так, на думку П'єра Бурдьє, зведення на посаду має символічну силу, яка повністю реально трансформує людину, котрій надається цей сан. По-перше, тому що вона трансформує уявлення, які інші мають про даного індивіда, і можливо, всі ті відносини, які мають вони до нього: повага, престиж, почесність, що з ним асоціюється. По-друге, вона трансформує в один і той же час і уявлення, які людина створює про себе, і відносини, які вона вважає необхідними для себе, щоб відповідати цим уявленням. Той, хто піддається акту установлення, відчуває себе зобов'язаним відповідати своєму визначенню. Обраний актом визначається цією групою, і це сприяє осмисленню своєї сутності, бо його реальність спирається не тільки на його власну віру і домагання (за кого він себе уявляє), а й на колективну віру, гарантовану інститутом, яка стає конкретною завдяки титулу, уніформі, або будь-якому іншому символу обов'язку.

Поняття влади також тісно пов'язане з соціальними обрядами та ритуалами, що утверджують легітимність та окреслюють сферу честі (часто під-

свідомо), і виражаються у концептуальному зв'язку "Честь-Милість". Так, у відповідності до традиційності, що утверджують обряди та ритуали, соціальна влада і духовний авторитет – об'єднані. Згідно з цією, концепцією "Честь"- "Милість" (або благословіння Бога) необхідні для установавання законності та збереження її на землі. Милість Бога виступає як суддя, котрий окреслює, що вірно а що ні, благочесну та нечесну поведінку "Меч королю потрібен для того, щоб захистити віру, що санкціонує, утверджує Милість, Божа благодать (Grace)"⁵. Підкреслюється те, що індивід повинен бути готовий захищати, "проливати кров" в ім'я захисту божественного закону на землі, і в багатьох ритуалах він проливає її символічно (наприклад, у коронації). Ритуал підкреслює взаємодію поняття честі з концептом "Крові". Отже, загально відомо, що залямована честь реабілітується фактом пролиття крові, а жіноча честь тлумачиться як "чистота від крові".

Аналізуючи монархію, К.Лафаж (Catrine Lafages) робить висновок, що король має "два тіла" – "смертне" або індивідуальне, й друге – колективне, що представляє безсмертя монархії утвердження Честь і Милість Бога. Тож, можна говорити, що ритуал-обряд, чи будь-яка інша соціальна дія (наприклад, посвята у студенти), окреслює сферу соціальної поведінки індивіда, надаючи визначений ліміт честі та Милості, яку особистість повинна обстоювати, підтверджуючи та захищаючи Божественний закон на землі і є факт маніфестування свого та колективного безсмертя.

Наприклад, Р.Джеймс (Raymond Jams), тлумачить честь як поняття, що у Марокканському суспільстві взаємодіє з концептом "бараки" (baraka) або Божого благословління. В цьому аспекті концепти "Честь", "барака" визначаються не тільки культурними сутностями, що структурують життя та віру людини у межах даного суспільства, а й поняттями, які є принципами соціальної структури, яку вони й визначають. Згідно з цією концепцією концепти честі й "бараки" не є результатом економічних умов, а являють собою соціальні факти, смисл яких презентує одна з сучасних антропологічних шкіл (Durkheimial school): "сутності (sui generis), які неможливо звести до єдиного визначення, вони складають таку соціальну моральність, яка стримує і орієнтує взаємодію людей в межах спільноти"⁶.

На прикладі марокканського суспільства, концепція Р.Джемса визначає честь як концепт, що регулює, обмежує і визначає поведінку людей у малих групах. На думку антрополога, ці групи організовані у відповідності з сегментною структурою, що має шість рівнів: 1) племінний союз, 2) племя, 3) група, 4) територіальна спільнота, 5) суспільство, 6) сім'я. За Р.Джеймсоном у малих спільнотах марокканського суспільства, принципом честі є: утвердження влади над "зачиненою" територією, і обмін насильством (це може бути змагання у красномовності, фізичне насилля, навіть вбивство)⁷. Дослідник робить висновок, що в малих групах феномен честі виконує регулятивну функцію, яка детермінує соціальну поведінку індивіда

Взаємодія концептів "Честь" – "Милість" пояснює і той факт, що в англійській мові феномен честі в багатьох концепціях визначається через поняття Милість, а слово немилість (disgrace) наближене до значення безчестя. Цей факт, за західноєвропейськими філософськими антропологами, підтверджує думку про честь,

як про первісне явище соціальної структури. Подібні концепції для нас вельми цікаві, бо є опозицією ідейному монолізму, що довгий час панував в Україні.

Як бачимо, тут вказується на те, що феномен честі виконує регулятивну і структуруючу функції, детермінуючи соціальну поведінку індивіда. В такому аспекті кодекс честі має визначені правила соціальної поведінки, котрі соціокультурно, а також історично вмотивовані саме для даної спільноти, які обов'язково особисто усвідомлюються і успадковуються індивідом і становляться принципом його адаптації до даної соціальної системи. Всі ці принципи та механізми поведінки відображаються у звичаях, ментальних особливостях, традиціях, відмітному типі поведінки певної соціальної спільноти (народу, племені, сім'ї тощо). Отже, честь тлумачиться як взірець для виміру типу особистості, адже всі суспільства оцінюють поведінку індивіда шляхом порівняння його конкретного, особистісного способу діяння з ідеальним стандартом дій, що має цінність для даного соціуму. Всі суспільства мають свої власні форми честі та сорому, що підтримує соціальну систему у гармонійній рівновазі.

Можно зробити висновок, що ритуали представляють символічну політико-релігійну теорію, де титул, що створює привілеї і маніфестує сферу честі, – є гарантом законності цих правил, які предписуються світові честю та Милістю, котрі індивід отримав як Єпископ, Король, Рицар, тощо. Отже, факт коронації чи посвята в рицарі чи надання будь-якої іншої сфери діяння, є, так би мовити, наданням певного рівня честі і милості від Бога, фіксація ліміту духовності.

На нашу думку, огляд і аналіз сучасних західноєвропейських розробок розширює тематичне поле честі, презентує новий погляд на проблему, де в контексті нових постмодерністських методологій честь пов'язується з поняттям влади, лідерства, соціального регулювання. Окреслюються нові концептуальні зв'язки “Чесць-Милість”, “Чесць-Божа благодать”, “Чесць-Сором”. Чесць презентується як культурна константа будь-якого соціального середовища та умова життєдіяльності, самоздійснення особистості в рамках визначеної соціальної системи. Зазначимо, що “образи”, концепти честі структурують колективний комплекс світобачення будь-якої спільноти, що і визначає сутнісні парадигми культури і має відображення в ритуалах, обрядах, “актах соціального утвердження”.

Доречним буде пригадати ідеї української діаспори. Представники якої абсолютизуючи моральнісний індивідуалізм, трактують чесць як вищий прояв елітарності індивідуальності, пов'язують її з поняттями благородства, обраності. Д.Донцов та його послідовники, вважаючи розумову еліту стрижнем суспільства, без якої не буде нації, не буде культури, не буде духовності народу, визначають чесць як умову існування еліти: “Без честі цезають народи з арени історії, без неї, слідом за здеморалізованою аристократією, занепадають і очолювані нею суспільства”. Філософ аналізує чесць через поняття “шляхетність”, “велич”, “героїзм”, називає “серцем царським”, “вогнем животворящого духа”. “Хочеш бути царем нащо ж тобі Елей, вінець, скіпетр, гвардія? Це тінь, масло - дістань же собі серце царське”⁸ – пише Д.Донцов, визначаючи, що людині шляхетній важливі не особливі вигоди, а лише засади честі, її (людини) ідеали, які коріняться в її природі, в її крові, і яким у жертву приносять не тільки свої особисті справи, але й усе близьке й рідне.

Розглядаючи козацтво як елітний прошарок українського народу, зауважується, що з того часу, як козаки узяли на себе роль оборонців Віри і Отчизни, вони стали лицарями церкви, правди, честі в очах своїх сучасників і багатьох поколінь. Стали вони “шляхетно-урожоними козаками”, до яких, так їх титулюючи, звертався й польський король, як з новою панівною кастою, почали спілкуватися царі і султани, королі, як рівні з рівними. Отже, феномен честі має виключно, структуруючу, креативну функцію у формуванні еліти.

Зазначимо, що явище честі існує і функціонує на рівні макро і мікро світу. Ми маємо справу з екзистенційним виміром честі у випадку формування власної, часто не відповідної до соціальних історично зумовлених норм і вимог системи особистісних ціннісних орієнтирів. В такому випадку честь виступає структуруючим елементом особистісної моральнісної свідомості за умови індивідуальної свободи та “моральної зрілості” людини, що і дає змогу до самовизначення. Водночас, існує й суспільний (макросвіт), корпоративний вимір честі, зумовлений необхідний прийняття і усвідомлення корпоративних, колективних норм сім’ї, стану, країни, що корегують поведінку людини, виконуючи суспільну функцію контролю, яка підтримує єдність, гармонійність і цілісність соціальної системи.

Визначаючи ритуал гарантом соціального порядку і законності, що підтримує сферу честі й святості в суспільстві, зазначимо, що він має вагому значущість у створенні еліти, бо маніфестує її індивідуальність, відмінність для того, щоб вона усвідомила себе незвичайною та видатною. Функція ритуальності - застерегти від морального падіння. Почуття честі є умовою виховання еліти суспільства і основою гармонійного співбуття будь-якої спільноти людей. Відомо - якщо еліта втрачає віру в свою виключність – вона знищена. Честь фіксує сферу належного буття людини, окреслює рівень духовності (як міру Божої Благодаті), підтримує легітимність. Саме тому, на нашу думку, необхідна культивация феномена честі в молодій Україні, що стала на шлях самоусвідомлення та самоздійснення.

- 1 Марков Б.В. Философская антропология: очерки истории и теории [Оформление обложки А. Алексеенко, С. Шапиро. – СПб.: Лань, 1997. – С.325-326].
- 2 Peristiany J.G., Pitt-Rivers, J. Introduction // Honour in Antropology. - Cambrige, 1992. С 1–17
- 3 Там само.С. 2.
- 4 Bourdieu P. Rites as acts of institution // Honour in Antropology I.G.Peristiany, J.Pitt.Rivers(ed). - Cambrige, 1992. – P. 79–89.
- 5 Peristiany J.G., Pitt-Rivers, J. Introduction // Honour in Antropology. – Cambrige, 1992.С.9
- 6 Jamous R. From the death of men to the place of God: violence and peace-making in the Rif // Honour and Shame. The values of Mediterranean Society. – London-Chicago: Chicago University Press, 1965. С. 167
- 7 Там само.С.169.
- 8 Донцов Д. Дух нашої давнини. – Дрогобич, 1991.С.141–142.

SUMMARY**Phenomena of Honour and Rite: aspect of religion.**

The article is devoted to philosophical analysis interaction of phenomena of honour and Rite. There are particular concepts that determine this phenomena and personify multi-dimension of its semantic field: antithesis, "Honour-Dishonour", conception links: "Honour-Sanctity", "Honour-Mercy", "Honour-Grace", "Honour-Belief", "Honour-Honesty".

Key words: Phenomena of honour, Sanctity, Belief, Grace, Dishonour.

Вікторія Мельничук,

аспірант кафедри філософії Житомирського державного університету імені Івана Франка

ЕКОЛОГІЧНА ІДЕЯ ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИЙ ВИМІР

Проаналізовано ставлення українців до природи в минулому і сьогодні з точки зору науки і релігії (православ'я). Розглянуто питання взаємообумовленості екологічної кризи і кризи духовної. Досліджено зв'язок екологічних ідей з національними ідеями українців.

Ключові слова: українці, православ'я, природа, екологічні проблеми.

Метою статті є розгляд екологічної ідеї як складової національної ідеї українців з точки зору науки і релігії (православ'я).

Актуальність проблеми. Здавна українці тісно були пов'язані з природою, адже основним видом їх діяльності було землеробство, що й зумовлювало тісні взаємини людей з природою. Сьогодні ситуація змінилася: українці все більш віддаляються від природи, що зрештою є світовою тенденцією. Віддаляючись від своїх природних основ, люди починають віддалятися один від одного, живуть у своєму штучно створеному середовищі. Це є однією з причин не лише порушення гармонії між людиною і природою, а й непорозуміння між людьми.

Огляд літератури. Вчені, досліджуючи вплив взаємозв'язку людини і природи на розвиток нації, вказують на залежність духовності від стану навколишнього середовища та наголошують на необхідності формування екологічної моралі (М. Кисельов¹, М. Хилько²). І. Грабовська³ й С. Грабовський⁴ вважають, що екологічна ідея сьогодні може стати інтегруючим чинником для українців. С. Шумило⁵ пише про погляд православ'я на екологічні проблеми як наслідок гріховності людства. У нашому дослідженні зроблена спроба проаналізувати точку зору православ'я щодо екологічних проблем, їх вплив на духовність людей, зокрема розглянуто погляди Патріарха Філарета⁶, який закликає йти духовним шляхом.